

ԼԵՎՈՆ-ՉԱՎԵՆ ՍՅՈՒՐՄԵԼՅԱՆ

Անցյալ տարի Ամերիկայի Միացյալ Նահանգներում իր մահկանացուն կնքեց սփյուռքահայ գրողների առաջին սերնդի ամենաականավոր ներկայացուցիչներից մեկը՝ Լեոն-Չավեն Սյուրմելյանը:

1922-ից Միացյալ Նահանգներում հաստատված Լեոն-Չավեն Սյուրմելյանը ստեղծագործական բազմաշերտ նկարագրի անհատականություն էր, որն իր զեղադրական որոնումների ճանապարհին պետք է որ հենվեր մասկոթ ծանոթ արեմտահայ, նաև արևելահայ գրականության ավանգուդիստների, երկրորդ հայրենիքի գրականությունից եկող ազդակների, իր խոստովանություններով՝ XIX դարի ռուս գրականության խոշորագույն ներկայացուցիչների զեղարվեստական փորձի վրա: Ընդհանուր գծերով սրանք են հիմնական այն բաղադրիչները, որոնց օգնությամբ հասակ է կռել Լեոն-Չավեն Սյուրմելյան բանաստեղծ, արձակագիր, գրականագետ, իրապարհագիր, լրագրամանչ ստեղծագործական անհատականությունը:

Սյուրմելյանի կենսագրությունը արեմտահայի, այնուհետև սփյուռքահայի կյանքի բնորոշ պատմություն է, որը մեր ժողովրդի կենսապատմության անբաժան մասն է: Մեկ էլ էր Տիպիզոնում 1907 (ալլալ լեռներով՝ 1905)-ին, 1915-ից տեղահանություն, կոտորած, հարստերի կոտորուստ, հեղեղումներ որդանոցից որդանոց, երկրից երկիր: Սյուրմելյանի բանաստեղծությունների անդրանիկ և միակ շողովածուն (միակը՝ թե՛ ժանրի, թե՛ լեզվի առումով, քանի որ դրանից հետո նա անցավ արձակի և դրեց անդլերեն)՝ «Լույս-Չվարթի» 1924, 1950, 1952 թթ. իրատարակվեց և վերահրատարակվեց Սփյուռքում, հայտնի դարձնելով հեղինակի անունը և՛ արտասահմանի հայ գաղթականներում, և՛ մայր հայրենիքում: Մեղանում չվերահրատարակվելու պատճառով, չավոր, ան վաղուց անցել է մատենագիտական հազվագյուտ արժեքների շարքը:

Ակառնավոր բանաստեղծ Վահան Թեթևյանն էր, որ առաջիններից մեկը նկատեց պատանու տաղանդը և օգնեց նրան 19-ամյա տարիքում արդեն տպագրված տեսնել իր գիրքը՝ Թեթևյանի կողմից խնամքով ընտրված հատրետիքը՝ «Լույս-Չվարթի» (խորագիրը նույնպես նրա մտահղացումն էր, որը, մեր կարծիքով, երկակի իմաստ ունի, մի կողմից առնչվում է հայ միջնադարի շարականներին, մյուս կողմից հիշատակի տուրք է բանաստեղծի՝ 1915-ին նահատակված մորը՝ ղեղեցկուհի Չվարթին) եկավ ընդմիշտ մնալու հայ դասական քնարերգության անմոռաց էջերում, միաժամանակ իրենով յուրովի լուսավորելով մեր պատմության ամենագործադիր մի ժամանակահատվածը:

1915-ի արհավիրքով անցած անհատի ողբերգական կենսափորձի հավաստի անդրադարձն էր նաև գրողի՝ ժՁԷ՝ ղ և՛ դիմում, տիկիներն և պարոններն Վեպր (1945), որը ղրվեց անգլերեն, հեղինակի անունը դուրս բերելով ոչ միայն ազգային, այլև ամերիկյան իրականության սահմաններից: Վեպր իսկույն թարգմանվեց իտալերեն, շվեդերեն, հունարեն և այլ լեզուներով և միայն երեք և կես տասնամյակ անց 1980-ին՝ հայերեն, Մինչդեռ, ընայած այն հաջողությանը, որ վեպին բաժին ընկավ ամենուր, հազիվ թե այն ավելի փնտրված, հոգեհարազատ դործ լինելու որևէ ազդի ընթերցողի, որքան հայերիս համար: Դա արեմտահայության 1910—20-ական թթ. կյանքի հավաստի նկարագրությունն է, որը ղեղարվեստավարական վկայության ուժ ունի: Բեն ղրված անգլերեն, ամբողջապես հայաշունչ է այս վեպը: Առաջին անգամ տրվում է պատմությունը 1915-ի նախօրեի ականատեսներից մեկի կողմից, որը տանջալի թուփառումներից հետո հասել է Միացյալ Նահանգներ և այստեղ փորձում է սեռորոգել իր կյանքի ավերված առասպելը: Եվ, այսուհանդերձ, վեպում անելանելիության երանգ չկա. ամենավշտալի ղեպերի նկարագրության մեջ նկատելի է հեղինակի ինքնասահմանափակման միտումը: ԺՁԷ՝ ղ և՛ դիմում... Վեպր այս իմաստով կարելի է համարել լավատեսական ողբերգություն: Սա ղեղարվեստական մի մակարդակ է, որն իր մեջ ներառել է թե՛ հայ և ռուս դասական, թե՛ ամերիկյան ժամանակակից գրականությունների ղեղադրական փորձը:

Խորը ցավով զրկած վնասի բարոյական լիցքավորումը ուղղված էր մեկ նպատակի. տեղի է ունեցել աննախադեպ, հրեշավոր նախնի, կործանվել է մի ամբողջ աշխարհ, և մարդիկ պարտավոր են ինչևիայն ամենը թե՛ հանուն անմեղ զոհերի, թե՛ հանուն ներկայի, թե՛ ապագա սերունդներին:

Սյուրմեյանի երկրորդ «ՅԿԵՊ» վեպում (1950), ինչպես առաջին վեպում, նույնպես մեծ թողարկումներ են արվում: Մի ավանդական կամերային ռեգեանական դոմինանտ է: Հիմնական հերոսները՝ Գրիգոր Մուրի կյանքի պատմությունն է, պայքարը թոթախտի և նյութական անապատության դեմ և նույնպես ինքնակենսագրական փաստեր է պարունակում: «Ձեզ» և մի քանի...-ի համեմատությամբ թեմատիկ, էթիկական, փիլիսոփայական տարբերություններով հանդերձ, այս վեպի թեման նույնպես հակասադրական հարվածների դեմ մարդու մենակության գաղափարն է: Սակայն այլ է այս երկի խնդիրը, սոցիալական ուղղվածությունը, Խրադարձությունները զարգացում են ԱՄՆ-ի ժամանակակից հասարակական կյանքի սոցիալ-բարոյական հիմնահարցերի և դրանց ռեգեանական հետևանքների համաստի նկարագրության ֆոնի վրա: Վեպը չի թարգմանվել և զբաղեցնում է ինքնակենսագրության հայ ընթերցողին:

1950-ականներին Սյուրմեյանը ձեռնարկեց իր երրորդ՝ «Միջազգային տուն» վեպը, ԱՄՆ-ում սովորող հունիստ ուսանողի մասին, որտեղ մտադիր էր շարունակել «Ձեզ» և մի-մյուս...-ի թեմատիկան, ստեղծել սփռվածության ժամանակակից զենավանական կերպարը: Վեպը, սակայն, այդպես էլ չավարտվեց:

1954—72 թթ. Սյուրմեյանը անդերևն լեզու և դրականություն էր դասավանդում Կալիֆոռնիայի համալսարանում, միաժամանակ վարելով հայ մշակույթին նվիրված դասընթացներ: Նրա զործունեությունը համակ էր իր ժողովրդի պատմությանը, մշակույթին: Դրա վկայություն են նաև նրա հրապարակագրությունը և հայ բանաստեղծական արժեքների՝ «Մասնաժողով» ավանդակների և «Անմահության խնդիրներ» հեքիաթների ժողովածուի անդերևն լեզու: Սյուրմեյանը, որոնք լույս տեսան ԱՄՆ-ում և Անդրկայում ՅՈՒՆԵՍԿՈ-ի հովանավորությամբ և զենավանական որպես արժեքավոր ավանդ ժողովուրդների միջև փոխմշակման աղբյուր զործում:

Հարևանիքում (որտեղ զործը Լեզու երկու անգամ՝ 1964-ին և 1970-ին), լինել ուղեցումով, նույնպես զենավանական նրա վաստակը: 1983-ին նա արժանացավ Հայաստանի զործների և ժողովուրդների միությունների՝ հաշտության Արժանի անվան մրցանակին: Այդ պարգևի առթիվ Երախտագրության իր խոսքում Սյուրմեյանը գրեց. «Մենք պատահաբար չենք զործ սիրելի Լեզուներն ու բույրերն, հիստ անսպասելի էր Արժանի անվան մրցանակը: Խոսքում զործ անտարբեր և պարզների հանդեպ, բայց այս մեկը միշտ փայփայելու է... Կարևոր այդ պարգևների իմաստն է: Դրանք ավելի կմիացնեն հարևանի երկիրը և զարգացնեն... Որեք սոցիալական պայմանների պատմությունը արտահայտվում է արվեստի զործերում: Դրանք ճշմարտությունն են պատմում մեր ժողովրդի մասին. լինի դա հարապատասխանություն, զենավանական, Երախտություն, կինո, լին զրականություն: Դրանք բոլորը պատմում են մեզ և աշխարհին, լին ինչպես և ինչպես մենք կարողացանք զոյատենել պատմության կրակագծի վրա...» (Տե՛ս տղերքիս՝ հեղինակի մենագրությունը նրա մասին՝ Սփյուռքահայ զործներ, Նրան, 1990):

Ինչպես և ինչպես մենք կարողացանք զոյատենել. սա է նաև ի՛ր՝ Լեռն-Ջուլեն Սյուրմեյանի ոտնդժառնության լեզուամոխիր, ստեղծագործություն, որը, մեր համոզմամբ, կարելի է դնել այն զործների թվում, որոնք ինքնակենսագրություն՝ զրկած պատմական համաստի նյութի հիման վրա, ազդեցության արժանահամատ նկարագրություններով և, որ ամենակական է, իսկական տաղանդի անմասնորոշ նվիրումով:

Մ. Վ. ՄԱՔՍԱՊԵՏՅԱՆ